

формування проблематики та основ наукової методології останніх), до початку XXI ст.

Зокрема, теорія культурно-історичних типів, створена М.Я.Данілевським у 1860-х рр., інтерпретує їх як великі (за масштабами) елементи історичної еволюції, “організми”, що утворюються у певних природно-кліматичних умовах, у тісному взаємозв’язку з природним середовищем [13]. М.О.Головкинський (1834-1897), російський вчений-географ, розвинув концепцію М.Я.Данілевського про подвійну, природничу та соціальну сутність суспільства і цивілізації. У статті “Думки про минуле та майбутнє нашої планети” (1875), він відзначив: “Людське суспільство є реальним організмом вищого порядку, а цивілізація – соціальний термін, яким ми називаємо процес його еволюції” [17, с.18].

Дослідження соціальної еволюції людства у контексті впливу на неї природних чинників було реалізоване у студіях французьких вчених другої половини XIX – початку XX ст. Так, у багатотомній праці “Земля та люди” (1873-1893) відомий географ та мислитель Е. Реклю, аналізуючи вплив природних процесів на соціально-культурний та економічний розвиток народів світу, ефективно поєднав наукові дані та теоретичні підходи цілої низки наукових дисциплін, зокрема фізичної, економічної та політичної географії, демографії та етнографії [1, с.40]. У його концепції, теоретичному універсумі географічних наук, бачимо, таким чином, кореляцію та інтелектуальний зв’язок досліджень природи і комплексне, “природно-соціологічне” вивчення суспільств минулого і сучасності.

Відомий географ П. Відаль де Ла Бланш вказував на необхідність створення безпосередніх наукових зв’язків між географією та гуманітарними науками, у першу чергу, з історією та соціологією [1, с. 59-60]; на складність та багатовимірність “...зближення деталей фізичної географії – і деталей історії” [1, с. 59].

Прихильником концепції детермінуючого впливу природного середовища на історичний і соціальний розвиток суспільств і країн був відомий британський географ і геополітик Х. Маккіндер. У статті “Середина і методи географії” він інтерпретував географію як науку, що вивчає взаємодію людини і суспільства з оточуючим середовищем [17, с. 37]. У відповідності з ідеями, висловленими Е. Реклю і М.О. Головкинським, Маккіндер вважав суспільство частиною “світового організму”, чие життя, за думкою вченого, визначає історію людства [17, с. 37].

Уявлення про існування і функціонування єдиного “природно-суспільного Універсуму”, своєрідного біологічного і соціального організму, який здійснює глибинний вплив на історичний пранс, були підтверджені у географічних теоретичних працях 1920-х – 1930-х рр. Цікаві ідеї, у руслі осмислення вказаної проблематики, були сформульовані Л.Д. Синицьким (1864-1933) у концепції “антропогеографії”. Дослідник висловив наукові погляди у працях “Нариси історії антропогеографічних ідей” (1908) та “Нариси землезнавства” (1923). Згідно з концепцією Л.Д. Синицького, “антропогеографія” досліджує вплив географії на розвиток історичного процесу і зокрема його соціально-культурних аспектів [16, с. 43]. А.Л. Григор’єв у концепції “географії людини” розподілив масив географічних наук на “географію економічну” і “географію політичну”. Політична географія, за його думкою, мусить аналізувати природничі чинники, які сприяють інтеграції держав [16, с.183], тобто пізнавати географічні причини генези, становлення і розвитку держав. Помітне місце в наукових уявленнях дослідника займає і концепція антропогеографії, яка повинна аналізувати “механізми функціональних зв’язків людини (з її фізіологією, і побутом і взагалі її діяльністю) з умовами (ландшафтними і соціально-економічними) даної місцевості” [16, с. 184].

Вельми значною є ідея про інтегрованість людини у природний ландшафт та про “природно-соціальний конініум” в науковій спадщині відомого географа Л.С. Берга [10, с. 190].

Важливе значення для розвитку соціально-антропологічних вимірів географічної науки, для інтеграції методологічних підходів природничих і соціально-гуманітарних наук мала теорія євразійства. Важливу роль у розвитку євразійської думки та справи відігравав П.М. Савицький. Мислитель та його однодумці одним із найважливіших елементів власної концепції вважали вивчення Росії (Євразії) як оригінального самобутнього географічного й історичного світу [15, с.121]. Велике значення у своїх науково-теоретичних студіях євразійці надавали аналізу геополітичного стану Росії. Він, на їх думку, визначав необхідність незахідного і не східного шляху розвитку російської держави і цивілізації. Геополітичні доктрини тісно пов’язані у євразійській теорії із історичними, соціальними та культурно-релігійними аспектами. П.М. Савицький вважав геополітику “наукою про географічне розташування, географічний характер політичних об’єднань” [15, с. 123-124]. Адекватне вираження концепції євразійства знайшли у роботі мислителя “Геополітичні нариси з російської історії” [26]. Саме з географічної точки зору П.М. Савицький обгрунтовує унікальність історичного шляху та історичного буття російської цивілізації. Він пише: “Євразія як географічний світ немов-би “створена” для виникнення єдиної держави. Але тільки у історичному процесі реалізується ця єдність” [26, с. 134]. Континентальний стан Росії-Євразії зумовлює, на думку дослідника, також і особливості її економічного розвитку, орієнтованого, відповідно до географічного становища, на внутрішньо-євразійські промислові і торгівельні контакти. [27, с. 126].

Саме у період динамічного розвитку соціально-антропологічних вимірів географічної науки наприкінці ХІХ – у

першій третині ХХ ст. виникли когнітивні умови для створення центру нових теоретичних підходів в історичній науці – французької школи “Анналів” (формальний рік інституційного оформлення – 1929 р.). Важливим чинником оновлення історичного пізнання засновники її, М. Блок і Л. Февр, вважали міждисциплінарний підхід до вивчення історичних феноменів, який орієнтував на застосування у історичних дослідженнях теоретичних надбань інших наукових дисциплін. Зокрема, географії, і особливо її соціально-антропологічних вимірів. Останнє мало визначну цінність для “нового історичного пізнання”, оскільки найважливішою його метою М. Блок і Л. Февр вважали вивчення різноманітних аспектів буття людини та суспільства у межах їх часових та просторових координат; дослідження “людини в часі”.

Такі методологічні підходи пояснюють велике значення географії для генези та створення наукових ідеалів “Анналів”; їх “інтелектуального інструментарію”. Зокрема, ґрунтовна наукова праця М. Блока “Феодальне суспільство” містить інформацію про природничу детермінацію суспільно-культурних особливостей європейського середньовіччя [4, с 89-91]. На думку Л. Февра, дослідження історичного розвитку країни (у даному випадку Росії), мусить включати такі елементи, як: життя степу і лісу; припливи і відливи непосідливого населення; могутнє життя рік, рибалок та човнярів, річних перевізків; трудові навички селян, їх знаряддя і техніку <...>; ведення господарства у великих маєтках; поміщицьке землеволодіння і образ життя знаті; зародження міст, їх походження, розвиток і зовнішній вигляд; великі ярмарки і формування буржуазії” [30, с. 65]. Бачимо, що значну роль у дослідженні історії країни та її населення мусять, за задумом вченого, відігравати географічні чинники, причому у їх соціально-антропологічному вимірі. Кореляція цих методологічних поглядів із різноманітними соціо- і антропогеографічними концепціями,

синтетичною євразійською теорією є вельми логічною і показовою.

Дослідження у проблемних полях соціально-антропологічних вимірів географії та історичних наук й історичної антропології у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., значною мірою, пов'язані із методологічними надбаннями британського вченого А. Тойнбі. У багатотомній праці “Дослідження історії”, опублікованій у 1934-1961 рр., він висунув та обґрунтував теорію “локальних цивілізацій”. Цю категорію дослідник розумів як сукупність країн та народів, поєднаних загальними або східними мовами, культурою, релігією, і мешкаючих у певних ландшафтно-природничих умовах, географічних “ареалах” [28, с. 300]. На думку вченого, географічні чинники є одними із найважливіших, що визначають особливості і шляхи історичного розвитку її.

Вивчення природничо-географічних чинників у масиві аналізу історичного регіону або країни є також важливою складовою методології представника “другої хвилі” школи “Анналів”, Ф. Броделя. У виданій наприкінці 1940-х рр. трьохтомній праці про середземноморський регіон другої половини ХVІ ст. і історичні процеси, характерні для нього, французький історик відвів велике місце студіям над дією природного середовища на економічні, політичні і соціально-культурні аспекти розвитку держав Середземномор'я вказаного часу; впливом географічних чинників на існування окремих людей, соціальних груп та суспільств в цілому, “нерозривного зв'язку історії та народу”. [6, с. 15]. У монументальній праці про генезу та розвиток ранніх етапів капіталізму, (“Матеріальна цивілізація, економіка та капіталізм, ХV-ХVІІІ ст.”.) Ф. Бродель знову реалізував даний методологічний підхід, але на значно більш масштабному і різноаспектному проблемному полі. Вказуючи на дію негативних географічних (кліматичних) і пов'язаних із останніми біологічних та демографічних чинників, вчений відмічав, що “<...> до нещодавнього часу над історією

людей неможливо господарювало нездорове біологічне становище” [5, с. 16]. Структури повсякденного життя, реконструкція і дослідження яких стало однією із головних завдань наукового задуму Ф. Броделя [5, с. 13] також було б неможливе без врахування впливу різноманітних природничих чинників на побут та існування людей і суспільств ХV-ХVІІІ століть.

Вивчення проблематики впливу географічних чинників на індивідуальне та суспільне життя людей і соціумів минулого було продовжене у працях представників інтелектуальної історії та історичної антропології 1950х-1960х років.

Так, Ж. Делюмо у праці про цивілізацію доби відродження аналізував дію природних та економіко-географічних чинників на соціокультурні процеси суспільств Європи у часи Ренесансу [14, с. 286-289]. Так, Ж.Ле.Гофф проаналізував уявлення європейців доби середньовіччя про віддалені географічні простори, зокрема про Індійський океан та вплив цих уявлень на розвиток європейських інтелектуальних цінностей та орієнтацію торгівельної експансії [9, с. 167-168]. Східну проблематику, але на матеріалі античного суспільства і його колективних та індивідуальних уявлень, дослідив Ю.Г. Чернишов [32, с. 89-91].

У руслі тенденцій розвитку методологічних і теоретичних підходів соціально-антропологічних аспектів географії, інтелектуальної (пояснюючої) історії та історичної антропології була створена концепція етносів Л.М.Гумільова. У середині 1960-х- на початку 1970-х рр. він сформулював теорію розвитку етносів як біологічно-соціальних утворень, динаміка яких і складає зміст історичного процесу. За думкою вченого, етноси є природним явищем, які існують у відповідному географічному просторі. Кожен етнос має власну неповторну структуру і стереотипи поведінки [11],[12].

У період середини – закінчення 1980-х рр. концепція Л.М.Гумільова була завершена

“... демографічні уявлення, демографічну поведінку і демографічні процеси у їх взаємодії між собою і з іншими соціальними явищами...” [3, с. 6]. Такі об’єкти цього напрямку історико-антропологічного пізнання, як “чисельність і розташування населення, смертність, народжуємість, брачність...” [3, с. 7] та ін., їх динаміка та причини останньої. Дослідження всієї даної проблематики є неможливим без урахування географічних чинників, що впливають на рівень забезпечення населення продуктами сільського господарства, рівень захворювань, умови та причини міграції населення і тому подібне.

Історія хвороб відокремилась як самостійна історико-антропологічна дисципліна і вивчає вплив цього чинника на історичне буття людей і суспільств. Вона, очевидно, також мусить аналізувати вплив природничо-кліматичних умов на генезу захворювань та епідемій, шляхи їх пересування, рівень впливу на суспільство й індивідів та ін.

Прикладом “традиційної” праці, яка враховує дію природничих чинників на суспільні і соціокультурні аспекти історичних процесів, є дослідження Л.В.Мілова. Він проаналізував вплив природничо-кліматичних чинників на характерні риси еволюції російського суспільства [23]. На думку вченого, різні природно-географічні умови Західної та Східної Європи зумовлюють різницю у системах і продуктивності їх економік і “різкі конкретно-історичні відмінності” між Заходом і Сходом Європи у особливостях їх соціально-економічних, політичних (і культурних) відносин [23, с. 53].

Цікаво відзначити, що наукова традиція дослідження кореляції соціально-антропологічних аспектів географії й історичної антропології може зробити історичний внесок і у нову міждисциплінарну науку, історичну глобалістику. У межах одного із напрямків історичної глобалістики вельми активно просувається концепція “історичної

взаємодії геобіосоціогенеза (який включає географічні, біологічні, соціальні та інтелектуальні структури)” [18, с. 124]. Відомим представником цієї нещодавно створеної гілки історичної глобалістики є голландський дослідник Ф.Спір, який поєднав у власних дослідженнях вивчення процесів біологічної і соціально-історичної еволюції людства [29, с. 152-154].

Висновки. Таким чином, бачимо змістовні і вельми глибокі когнітивні зв’язки історичної антропології та соціально-антропологічних аспектів географічної науки і, зокрема, при дослідженні локальних цивілізацій. Пізнавальний діалог даних наукових універсумів відбувався на протязі всього розвитку та когнітивної “диверсифікації”, “науки про людину в часі”. На етапі генези і на початкових шаблях етапу становлення соціально-антропологічні виміри географії були важливою складовою теоретико-пізнавального “фундаменту” історичної антропології. На більш пізніх етапах становлення та розвитку цієї нової історичної науки, соціально-антропологічні аспекти географічних наук стимулювали останню до залучення чинників природного середовища для аналізу історичного буття людини і суспільства.

На етапі когнітивної “диверсифікації” (розділення на наукові дисципліни) соціально-антропологічні аспекти географії виконали роль своєрідних “центрів кристалізації” таких історико-антропологічних дисциплін, як історія повсякденного життя, історія побуту, історична демографія, історія хвороб тощо. В свою чергу, історична антропологія є важливим когнітивним елементом, який поєднує “пізнавальні масиви” географічних та історичних наук. А це створює новий спектр можливостей для більш глибокого та адекватного аналізу локальних цивілізацій.

Дослідження когнітивних зв’язків історичної антропології та соціально-антропологічних аспектів географічних наук є вельми перспективним з огляду на можливість поглиблення наукових студій

також у таких складових соціально-гуманітарного пізнання, як вивчення феномену міждисциплінарності у проблемному полі суспільних та гуманітарних наук, аналіз чинників динаміки соціально-економічних, політичних та соціально-культурних процесів, студій у галузі геополітики тощо.

Бібліографічні посилання

1. Александровская О.А. Французская географическая школа конца XIX – начала XX века.-М.:Наука, 1972.-144 с.
2. Андрианов Б.В. Взаимодействие природы и общества и концепция хозяйственно-культурных типов // Взаимодействие природы и общества - М: изд-во АН СССР, 1973 – с. 199-215
3. Бессмертный Ю.Л. Жизнь и смерть в средние века – М.: Наука, 1991-238 с.
4. Блок М. Феодальное суспільство. – К.: Видавничий дом “Всесвіт”, 2002-526 с.
5. Бродель Ф. Динамика капитализма. - //http://www/infobibliotek Buks/History/braudel/index.php
6. Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: В 3-х 4.-4. 1: Роль среды. – М.: Языки славянской культуры, 2002.-495 с.
7. Бромлей Ю.В. Культура и этические аспекты экологии / Общество и природа.- М.: Наука, 1971.- с. 96-109
8. Высокова В.В., Бабанчев В.А.: Поршнева О.С. Междисциплинарные методы в историко-антропологических исследованиях. Екатеринбург, 2005// Новая и новейшая история.-2007-№1.-с. 234-235
9. Гофф Ле Ж. Средневековый Запад и Индийский океан: Волшебный горизонт грёз/ Гофф Ле Ж. Другое Средневековье.- Екатеринбург, 2000.-с. 169-179
10. Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера земли. – М., 1998
11. Гумилёв Л.Н. Этногенез и этносфера // Природа. – 1970 - №1 – с. 46-56
12. Гумилёв Л.Н. Этногенез и этносфера // Природа. – 1970 - №2 – с. 43-51
13. Данилевский Н.Я. Россия и Европа – М.: Книга, 1991. – 573 с.
14. Делюмо Ж. Цивилизация Возрождения. – Екатеринбург.: У-Фактория, 2006. – 716 с.
15. Дурновцев В.И. Вступительная статья // Вопросы истории. – 1993. - №11 – 12. – с. 120-124
16. Забелин И.М. Очерки истории географической мысли в СССР. 1917-1945гг. – М.: Наука, 1989. – 256 с.
17. Забелин И.М. Физическая география в современном контексте. – М.: Наука, 1978. – 335 с.
18. Ионов И.В. Историческая глобалистика: предмет и метод/ Общественные науки и современность. – 2001. - №4. – с. 123-128
19. Ким М.П. Природное и социальное в историческом процессе / Ким М.П., Данилова Л.В. // Общество и природа. – М.: Наука, 1981. – с. 6-20
20. Кнабе Г.С. История. Быт. Античность // Быт и история в античности. – М.: Наука, 1988. – с. 6-17
21. Кузнецов Н.С. Взаимоотношения общества и природы и единство междисциплинарных связей географических наук // Общество и природа. – Саратов.: Изд-во СГУ, 1987. – с. 67-73
22. Маркарян Э.С. К экологической характеристике этнических культур // Общество и природа. – М.: Наука, 1981. – с. 96-109
23. Милов Л.В. Природно-климатический фактор и особенности российского исторического процесса. // Вопросы истории. – 1992 - №4-5. – с. 37-56
24. Пуляркин В.А. Природа и общество в многоукладных (докапиталистических) формациях. // Взаимодействие природы и общества. – М.: Изд-во А.Н. СССР, 1973 – с. 233-244
25. Репина Л.П., Николаева И.Ю. Проблема методологического синтеза и верификации в истории в свете современных концепций бессознательного. – Томск, 2005 // Новая и новейшая история. – 2007. - №5. – с. 224-227
26. Савицкий П.Н. Геополитические заметки по русской истории // Вопросы истории. – 1993. - №11-12. – с. 124-139
27. Соболев А. Князь Н.С. Трубецкой и евразийство // Литературная учёба. – 1991. - №6. - с. 121-130
28. Современная западная философия: Словарь. – М.: Политиздат, 1991. – 404 с.
29. Спир Ф. Структура Большой истории. От большого взрыва к современности // Общественные науки и современность. – 1999. - №5. – с. 152-164
30. Февр Л. История современной России / Февр Л. Бон за историю. – М.: Наука, 1991
31. Хачатурян В.Н. Проблемы цивилизации в “Исследовании истории” А. Тойнби в оценке западной историографии // Новая и новейшая история – 1991. - №1. – с. 204-219
32. Чернышов Ю.Г. Мореплавание в античных утопиях / Быт и история в античности. – М.: Наука, 1988. – с. 88-113

